

УҚУВЧИЛАРДА БОЛА ХУҚУҚЛАРИГА ОИД БИЛИМЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ВОЛОНТЁРЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

*Кадрекова Алмаз Кудьяровна
Нукус Давлат педагогика институти
Бошлангич таълим кафедраси п.ф.ф.д (PhD)*

Аннотация: ўқувчиларда бола ҳуқуқларига оид билимларни шакллантиришида волонтерлик фаолиятини ҳақида, умумий ўрта таълим мактабларида бола ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши билан боғлиқ мазкур йўналишидаги фаолиятни олиб боришида давлат органлари билан бир қаторда жамоат таъшилотлари билан ҳам узвий ҳамкорлиги, болалар ҳуқуқларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишида Сардорлар кенгаши имкониятидан фойдаланиши самарали натижаларга эришиши имконини бериши.

Таянч сўзлар: болалар, болалар ҳуқуқларини таъминлаш, бола ҳуқуқлари, толерантлик, волонтерлик фаолият, конституция, болалар фаровонлигини таъминлаш, мактаб.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДОБРОВОЛЬЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ О СВОИХ ПРАВАХ

*Кадрекова Алмаз Кудьяровна
Нукус Государственный педагогический институт
Кафедра начального образования п.ф.ф.д (PhD)*

Аннотация: о волонтерской деятельности по формированию знаний о правах детей у учащихся, органическом сотрудничестве с государственными органами, а также общественными организациями при проведении мероприятий, связанных с защитой прав детей в общеобразовательных общеобразовательных школах, возможности Совета начальников в обеспечение прав детей и повышение их социальной активности, что ее использование позволяет добиться эффективных результатов.

Ключевые слова: дети, права детей, толерант, конституции, благополучие детей, школа.

THE EFFECTIVENESS OF VOLUNTEERING IN THE FORMATION OF KNOWLEDGE ABOUT THE RIGHTS OF THE CHILD AMONG SCHOOLCHILDREN

*Kadrekova Almaz Kudiyarovna
Nukus State Pedagogical Institute
PhD of the Department of primary education*

Annotation: about voluntary activities in the formation of knowledge about children's rights among students, organic cooperation with state bodies as well as public organizations in carrying out activities related to the protection of children's rights in general secondary schools, the possibility of the Council of Chiefs in ensuring children's rights and increasing their social

activity that its use allows to achieve effective results.

Key words: children, children's rights, conventions, constitutions, child welfare.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги Фармонида жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, энг аввало, таълим-тарбиянинг тизимли ва узвий равишда олиб борилишига алоҳида эътибор қаратиш, мактабгача таълим тизимидан бошлаб, аҳолининг барча қатламларига ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни чуқур сингдириш, шахсий ҳамда жамият манфаатлари ўртасидаги мувозанатни сақлаш ғояларини кенг тарғиб қилиш, ёш авлод онгига ҳуқуқ ва бурч, ҳалоллик ва поклик тушунчаларини ҳамда одоб-ахлоқ нормаларини чуқур сингдириб бориш, Конституциянинг муҳим жиҳатларини уларга болалигидан бошлаб ўргатиш вазифалари белгиланган [1]. Фармон билан тасдиқланган Жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш концепциясида таълим муассасаларида ҳуқуқий саводхонликни ошириш асосий йўналишлардан бири сифатида белгиланган.

Умумий ўрта таълим мактабларида бола ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши билан боғлиқ мазкур йўналишдаги фаолиятни олиб боришда давлат органлари билан бир қаторда жамоат ташкилотлари билан ҳам узвий ҳамкорлик қилинади. Умумий ўрта таълим мактабларида ўзининг бошланғич ташкилотларига эга бўлган Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ана шундай жамоат ташкилотларидан биридир.

Умумий ўрта таълим мактабларида бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш механизмларини такомиллаштириш ва болаларда ўз ҳуқуқларини билишга оид тарғибот-тушунтириш юзасидан тажриба-синов ишларимиз давомида Ёшлар иттифоқи билан ҳамкорликни ташкил этдик.

Ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш ва уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг устувор йўналиш-ла-ри-дандир. Ёшлар иттифоқи дастурида демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишда фаол ёшларнинг иштирокини таъминлаш асосий вазифа сифатида белгиланган.

Биз тадқиқотларимиз давомида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи таркибида фаолият олиб борадиган Республика “Камалак” болалар ташкилотининг Қорақалпоғистон Республикаси бўлими билан ҳамкорликда тажриба-синов ишларини олиб бордик.

Республика “Камалак” болалар ташкилоти тизимида Республика сардорлар кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва

барча вилоятлар “Камалак” болалар ташкилотлари - Ҳудудий сардорлар кенгаши, барча шаҳар ва туман “Камалак” болалар ташкилоти – Маҳаллий сардорлар кенгаши, умумий ўрта таълим мактабларида Ёшлар иттифоқи бошланғич ташкилоти – мактаб етакчиси ва мактаб сардори, ҳар бир синфда синф сардорлари ва йўналишлар бўйича сардорлар фаолият олиб боради.

Сардорлар кенгаши қуйидаги йўналишларда фаолият олиб боради: ҳуқуқий саводхонлик, маънавият ва маърифат, иқтидорли ёшлар, спорт, саломатлик ва экология, меҳр-саҳоват, матбуот.

Ҳуқуқий саводхонлик йўналишининг асосий вазифаси болаларга фуқаролик ҳуқуқ ва бурчларни англаш, ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий саводхонликни оширишда ёрдам беришдан иборат бўлиб, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунни тарғиб қилиш, болаларнинг ҳуқуқий саводхонлиги ва маданиятини ошириш, ҳуқуқий билимларини мустаҳкамлашга қаратилган танловлар ўтказиш, улар ўртасидаги ҳуқуқбузарлик ҳолатларининг олдини олиш, ички ишлар профилактикаси назоратида турган, тарбияси оғир ўқувчиларни тарбиялашда кўмаклашади.

Йўналиш сардорлари мактаб маъмурияти билан ҳамкорликда болаларнинг ўз ҳуқуқларини билишга бўлган интилиши ва қизиқишларини кўллаб-қувватлайди, уларда ўз ҳуқуқларини билиш, ўрганиш ва унга амал қилишга оид билим ва кўникмаларни шакллантиришга қаратилган кўриктанловлар, билимдонлар беллашуви, спорт мусобақалари, кўрғазмалар, ижодий учрашувлар ташкил этади, ҳудудга яқин жойдаги тарихий обидалар, муқаддас қадамжолар, музейлар, театрлар, мустақиллик даврида барпо этилган иншоотларга ташрифлар уюштиради. Айниқса, болаларнинг мактаб ва синфдан ташқари бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш жараёнида бола ҳуқуқларига оид ижтимоий лойиҳалар ва акцияларни ташкил этишга эътибор қаратади. Болаларнинг умумтаълим мактабларида таълим олишлари учун барча шарт-шароитлар яратилганлиги, айрим ҳолларда саломатлиги сабабли яқка тартибда уйда таълим олувчи ўқувчилар ҳуқуқларининг таъминланиши, тарбияси оғир болалар билан ишлаб, уларга ҳам бола ҳуқуқларини тушунтириш, ҳар бир ҳуқуқбузарлик жамият учун салбий ҳолат эканлиги, ҳар қандай жиноят жазоланмай қолмаслигини тушунтириш ва тўғри йўлга бошлашда кўмаклашишга ҳаракат қилади.

Ёшлар иттифоқининг етакчи ва сардорлари ҳамкорлигида ёзги болалар соғломлаштириш оромгоҳларида Ўзбекистонда болалар фаровонлигининг таъминланиши, улар учун яратилган имкониятларнинг кенглиги, таълим-тарбия масканларида уларнинг сифатли таълим олиши, тиббий хизматдан фойдаланиши, соғлом овқатланиши учун яратилган

шароитлар, улардан унумли фойдаланишга қаратилган “Бахтли болалик”, “Ёзни “Камалак” билан”, “Камалакка аъзомиз”, “Камалакка интилиб”, “Сардорлар олимпиадаси” каби ижтимоий лойиҳалар ўтказилади. Айниқса, “Бола ҳуқуқлари Конвенциясини ўрганамиз”, “Менинг ҳуқуқларим қонун ҳимоясида”, “Мен ва ҳуқуқларим” каби ижтимоий лойиҳалар ва акциялар болаларда ўз ҳуқуқларини билишга қизиқишни ошириш, эртанги кунига ишонч билан қарашига ёрдам беради.

Мактаб етакчи ва сардорларининг ташаббуси билан дарсдан бўш вақтда ва ёзги таътил давомида маҳаллаларда истиқомат қиладиган болаларни болалар ҳуқуқлари, манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш учун шарт-шароит яратиш билан боғлиқ масалаларни ҳал қилиш юзасидан ҳам муҳим ишлар амалга оширилди.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари шаҳарлар, қишлоқлар, кўрғонлар, овуллар ва маҳаллаларда жойлашганлиги сабабли таълим муассасалари билан бевосита яқиндан тарбиявий ишларни амалга ошириш имкониятига эга бўлади. Шу боис, маҳаллаларда бола ҳуқуқлари масалаларига оид қонун ҳужжатлари ижро этилиши устидан назорат қилиш, кам таъминланган оилалар, кўп болали муҳтож оилаларга нафақалар тайинлаш орқали уларни қўллаб-қувватлаш, уларни тарбиялашга қаратилган чораларни кўриш, болалар спорт майдончаларини ободонлаштириш, болалар ва ўсмирлар орасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича олиб бориладиган ишларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга кўмаклашиш, болалар ва уларнинг қонуний вакиллари мурожаатларини тинглаш, уларнинг бола ҳуқуқларига риоя этиш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича шикоятлари, аризалари ва таклифларини кўриб чиқишда таълим муассасалари билан ҳамкорлик қилиш самарали натижалар беради.

Маҳаллалардаги ижтимоий-ҳуқуқий хатар гуруҳига кирувчи болалар билан олиб бориладиган якка, гуруҳ ва оммавий тарбиявий тадбирларни ташкил этишда ҳам мактаб етакчи ва сардорларининг роли алоҳида аҳамиятга эга. Айниқса, улар билан маънавий муҳитни соғломлаштириш, ҳуқуқий саводхонликни ошириш, маҳаллада санитария ва гигиена қоидаларига риоя этиш асосида соғлом турмуш маданиятини қарор топтириш, мустақил ҳаётга тайёрлаш, турли зарарли одатлар салбий оқибатларининг олдини олиш, турли миллат ва элатларга мансуб болалар ўртасида толерантлик тафаккурини шакллантириш, уларни турли касб-ҳунарга йўналтириш ва шу каби бошқа ишларни олиб боришда учрашув, конференция, семинар-тренинглари, саёҳат, давра суҳбати, баҳсмунозара ва бошқа тарбия шакллари билан фойдаланилди. Бу жараённинг самарадорлигини таъминлашда маҳалланинг барча

фуқароларидан фаоллик ва маъсулият талаб этилади.

Тадқиқотларимиз давомида болалар ҳуқуқларини таъминлаш, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда Сардорлар кенгаши имкониятидан фойдаланиш самарали натижаларга эришиш имконини бериши прогноз қилинди. Шу боис, ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, тенгдоштенгдошга тамойили асосида ўз тенгдошларини бола ҳуқуқларига оид билимлар билан қуроллантиришда етакчи ва сардорларнинг ташаббускорлик фаолиятдан кенг фойдаланилди. Умумий ўрта таълим мактаби етакчи ва сардорлари ҳамда Ёшлар иттифоқи туман, шаҳар кенгашининг фаол ёшларидан иборат кўнгиллилар гуруҳи шакллантирилиб, волонтерлик фаолияти ташкил этилди.

Волонтерлик фаолияти – жисмоний ва (ёки) юридик шахсларнинг манфаатларини кўзлаб беғул асосда амалга ошириладиган, эркин хоҳиширодага кўра бажариладиган, ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган, жамоат учун фойдали бўлган ихтиёрий фаолият [2].

Волонтерлик фаолияти дунё тажрибасида кенг қўлланилади. Кўнгиллилар институти кенг имкониятларга эга бўлиб, мамлакатни сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда фойдаланилади. Волонтерлар фаолияти ижтимоий хизмат кўрсатади, эҳтиёжманд инсонларга ёрдам беради, давлат органларининг айрим вазифаларини ўз зиммасига олади. Волонтерлар ёшларнинг жамият ҳаётига киришиш жараёнларига кўмаклашади, зарур иш тажрибаси, малака даражасини тўплашга ёрдам беради. Ёшлар онгига миллий кадриятларни сингдиради, уларга ҳурмат билан муносабатда бўлиш ва асраб-авайлашни ўргатади ҳамда уларни келажак авлод учун муносиб тарзда сақлаб қолиш ва ривожлантиришга ундайди, пировардида, ёшларнинг ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам кўнгиллилик фаолияти халқимиз онги ва менталитетига чуқур сингиб кетган кўп асрлик кадриятларга эга. Масалан, “ҳашар” кенг тарқалган “жамоавий кўнгиллилик”нинг бир кўриниши ҳисобланади.

Социологик тадқиқотларга кўра, 90 фоиз нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятида кўнгиллилардан фойдаланилади. Волонтерлик давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ўртасидаги ижтимоий шериклик муносабатларини таъминлашда самарали шакл ҳисобланади. Республикамиздаги энг йирик жамоат ташкилотлари – Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, Қизил ярим ой жамияти, Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитаси фаолиятида ижтимоий соҳага йўналтирилган волонтерлик муҳим ўрин тутади. Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг “Бунёдкор” ёшлар меҳнат гуруҳларига 30 мингдан ортиқ ёшлар бирлашган бўлса, “Инсон азиз – хотира муқаддас” лойиҳасига 14 мингдан зиёд волонтерлар қўшилган. Кўнгиллилар фаолиятида ахборот технологиялари ва Интернет имкониятларидан кенг фойдаланилади. “Facebook.com” ижтимоий тармоғидаги мавжуд “Volontyor.uz” гуруҳининг 12 мингдан ортиқ аъзолари томонидан хайрия тадбирлари, акциялар бўйича маълумотлар

алмашинади.

Волонтёр ўзи ким? Бу саволга илк бор “Волонтёрлик фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида таъриф берилди, яъни волонтёр – волонтёрлик фаолиятини амалга оширувчи жисмоний шахс.

Волонтёрлик эса, фуқаролар, уларнинг гуруҳлари ёки волонтёрлик ташкилотлари томонидан жисмоний ва (ёки) юридик шахсларнинг манфаатларини кўзлаб ихтиёрий фаолиятни амалга ошириш демакдир.

Волонтёрлик фаолиятини ташкил этишда қуйидаги талабларга эътибор қаратилади:

волонтёрлик фаолиятини ташкил этишда қонунда белгиланган нормаларга амал қилиш;

фаолият йўналиши бўйича волонтёрларнинг хабардорлигини ошириш ва керакли маълумотлар билан қуроллантириш;

фаолият йўналиши бўйича асосий тушунчалар мазмунини тушунтириш;

волонтёрлар учун умумий тартиб-тамойилларни ишлаб чиқиш;

фаолият давомида фойдаланиладиган усулларни танлаш;

волонтёрларнинг фаолликларини рағбатлантириш;

фаолиятни мониторинг қилиш ва баҳолаш.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларида бола ҳуқуқларига оид билимларни шакллантиришда волонтёрлик фаолиятининг самарадорлигини аниқлаш мақсадида тажриба-синов ишларини олиб бордик.

Ёшларга ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг амалий механизмларини ўргатишга қаратилган “Street Law” лойиҳаси доирасида мактаб ўқувчилари ҳамда етакчи ва сардорларидан шакллантирилган волонтёрлик фаолияти самарали йўлга қўйилди. Волонтёрлик гуруҳига ихтиёрий 10 нафаргача бўлган умумий ўрта таълим мактабларининг 9–11-синф ўқувчилари ҳамда етакчи ва сардорлари бирлашди.

Ҳар бир тажриба объектимида ихтиёрий равишда бирлашган кўнгиллилардан иборат 2 тадан гуруҳ ташкил этилди ва уларнинг дастурлари ишлаб чиқилди:

1-гуруҳ. Таълим муассасасида дарсдан бўш вақтда ўз тенгдошларига бола ҳуқуқларига оид билимларни шакллантириш бўйича;

2-гуруҳ. Маҳаллаларда ўқувчилардан мактабдан ташқари вақтларида бола ҳуқуқларига оид билимларини шакллантириш бўйича Волонтёрлик гуруҳи аъзоларига қуйидагилар тушунтирилди:

а) волонтёрга ўз имкониятлари ва қобилияти доирасида амалга ошириши лозим бўлган фаолият билан шуғулланиши айтилади;

б) волонтёрлик фаолиятини амалга ошириш муддати маълум қилинади;

в) фаолият олиб бориш кунлари ва соати аниқланади;

г) зарурий ахборотлар билан таништирилади ва керакли материаллар билан таъминланади;

д) болалар билан ишлаш қоидалари тушунтирилади;

е) уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари тушунтирилади.

Волонтёрларнинг ҳуқуқлари:

- волонтёрлик фаолияти йўналишини эркин танлаш;
- волонтёрлик фаолиятини ҳар қандай вақтда эркин тугатиш;
- волонтёрлик фаолияти тўғрисида ишончли ахборот олиш;
- волонтёрлик дастурини бажариш, волонтёрлик фаолиятини амалга ошириш учун ташкил этиладиган ёки тавсия қилинадиган волонтёрлик акцияларини ва бошқа тадбирларни ўтказиш;
- волонтёрлик фаолияти учун махсус кийим бош билан таъминланиш;
- волонтёрлик фаолияти йўналишидан келиб чиқиб, тарқатма материаллар билан таъминланиш.

Волонтёрларнинг мажбуриятлари:

- волонтёрлик фаолияти давомида топшириқларни виждонан бажариш;
- фаолияти давомида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини бузмаслик, ўз фаолияти билан ён-атрофдагиларга ҳалақит бермаслик;
- волонтёрлик фаолияти давомида олинган, алоҳида аҳамиятга эга бўлган маълумотларни ошкор қилмаслик;
- волонтёрлик фаолияти учун берилган моддий ресурсларга, асбоб-ускуналарга эҳтиёткорона муносабатда бўлиш ва уларни фаолият якунида қайтариш;
- фаолият доирасида берилган тарқатма материаллардан унумли фойдаланиш;
- давлат органлари, жамоат ташкилотлари билан ижтимоий шериклик асосида волонтёрлик фаолиятини амалга ошириш;
- амалга оширилган тадбирлар якуни бўйича координаторга умумлаштирилган маълумот тақдим этиш.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўзбекистонда болалар ҳуқуқларини таъминлаш бўйича давлат сиёсатининг асосий устувор вазибалари ижросини таъминлаш, масъул ташкилотлар фаолиятини модернизация қилишда қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш талаб этилади:

Биринчидан, болаларнинг ҳуқуқий ҳимояланганлиги, уларнинг саломали-ги аҳволи, ҳаётининг қулайлик даражасини баҳолаш лозим бўлиб, у оналар ва оила фаровонлиги билан узвий боғлиқ. Яъни, бола соғлиғининг аҳволи она соғлиғи, оиладаги руҳий ҳолат ва бошқа омилларга боғлиқ, унинг ҳаёти барқарорлиги эса яшаш шароитлари, даромад даражаси, оиланинг ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларига қараб ҳосил бўлади.

Иккинчидан, болалар ҳуқуқларининг таъминланганлик даражаси қуйидаги масалалар қанчалик тўлиқ ва сифатли ҳал қилинишига боғлиқ: оналар ва болалар ҳуқуқларининг таъминланиши; оила қуриш ва тўлақонли ҳаёт кечириш учун мақбул шароитнинг яратилиши; оиланинг моддий аҳволини яхшилаш, оиланинг меҳнатга лаёқатли аъзолари, ота-онанинг бандлик ҳолати, уларнинг даромадлари даражаси; оналар

саломатлигини ҳимоя қилиш, ҳомила, янги туғилган чақалоқлар ва барча ёш гуруҳидаги болалар ва ўсмирларнинг саломатлиги муҳофазаси; сифатли таълим ва тарбия олиш.

Учинчидан, болалар ҳуқуқларини таъминлаш муаммоларининг мураккаблиги ва кўп қирралилиги ўз ечими учун корпоративлик, давлат, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг янада кенг иштирокини талаб этади.

Тўртинчидан, болалар фаровонлигини яхшилашни бошқаришда демократик тамойилларни кенгроқ қўллаш, куйи бўғинлар ташаббусларини ривожлантириш, бу жараёнларга фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат ташкилотлари, маҳаллалар ва оилаларнинг ўзини жалб қилиш лозим.

Бешинчидан, бу соҳада халқаро ҳамкорликни кенгайтириш, болалар ҳуқуқларини таъминлаш муаммоларини ҳал қилишга хорижий институтлар, донорлар ва ҳомийлар салоҳияти ва ресурсларини жалб қилиш даркор.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги (2019 йил 9 январь) Фармони // <http://www.lex.uz/>.

2. Ўзбекистон Республикасининг “Волонтёрлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. –№ ЎРҚ-585 02.12.2019 й. // <http://lex.uz/>.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бола ҳуқуқлари кафолатларини янада кучайтиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2019 йил 22 апрел ПҚ-4296-сонли қарори // <http://www.lex.uz/>.

4. Амиров З.А. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳуқуқий тарбия-нинг роли. – Тошкент, 2018. – 49 б.

5. Бухарев А.Ю. Защита прав ребёнка как одна из глобальной проблемы современной мировой политики: на примере международного органи-зации труда: автореф. дис. ...канд. политич. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 23 с.

6. Фафуров А.Б. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро меъёрлар ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги / Инсон манфаатлари: қонун ҳужжатларини тайёрлашни такомиллаштириш муаммолари мавзусидаги илмий-амалий ан-жу-ман ҳужжатлари. – Тошкент: Ижтимоий фикр, 1998. – Б. 40–42.

7. Кудайбергенова Т.К. Ўрта махсус ўқув юртларида ҳуқуқий таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари: пед. фанл. номз. ...дис. – Тошкент, 2006. – 147 б.